

Daria RUSIN

Andrzej FRYS

Andrychów w czasach Wielkiej Wojny. Stulecie odzyskania niepodległości 1918–2018

1. Wstęp

Wojnę z lat 1914-1918 nazywano „Wielką Wojną” aż do czasu, gdy ludzkość zrozumiała, że wojna z lat 1939-1945 nie ustępuje poprzedniej ani w okrucieństwie, ani w zasięgu i że wojny światowe trzeba numerować. Podczas pierwszej wojny światowej zginęło ok. 8,7 mln żołnierzy, a ogólne straty w ludziach szacuje się na 12 mln osób. W omawianych latach Andrychów jako część prowincji Galicja z Lodomerią wchodził w skład Austro-Węgier. Gdy po wybuchu I wojny światowej walczące przeciw Austriakom wojska rosyjskie parły na zachód, nie przekroczyły wschodnich umocnień twierdzy Kraków, lecz zatrzymane zostały 6 grudnia 1914 r. na zboczach wzgórza Kaim w Biezanowie *około 12 km do krakowskiego Rynku*¹. Później kontrofensywa połączonych wojsk austriackich i pruskich po wygranej bitwie tarnowsko-gorlickiej odsunęła front daleko na wschód. Andrychów nie był zatem miejscem działań wojennych, co nie znaczy, że skutków wojny nie odczuł. Wielu mieszkańców miasta walczyło na froncie, zarówno służąc przymusowo w wojsku austro-węgierskim, jak i ochotniczo w Legionach. Ponadto lata wojny przyniosły negatywne skutki ekonomiczne, a przede wszystkim braki w zaopatrzeniu w żywność.

2. Echa Wielkiej Wojny w protokołach posiedzeń andrychowskiej Rady Miejskiej

Wydarzenia na froncie, a także wpływ, jaki tocząca się w oddali Wielka Wojna wywierała na życie codzienne, znajdowały swe odbicie w obradach andrychowskiej Rady Miejskiej (a właściwie Rady Gminnej Miasta Andrychowa – bo taka była jej oficjalna nazwa).

Zacząć należy od spraw ściśle powiązanych z wojną. Już jesienią 1914 r. do służby w c.k. armii powołano radnego Tomasza Jurę, więc jego miejsce miał tymczasowo zająć

¹ A. Chwalba, *Wielka Wojna Polaków 1914-1918*, Warszawa 2018, s. 38.

Franciszek Pikoń². Życie skorygowało plany radnych, tymczasowość utrwaliła się, bo Tomasz Jura zmarł 8 kwietnia 1916 r. w szpitalu wojskowym w Cieszynie³.

Na sesjach dnia 4 września 1914 r. i 5 czerwca 1915 r. Rada pod przewodnictwem Stefana hr. Bobrowskiego zajęła się darowiznami na polski skarb wojenny i na drugą pożyczkę wojenną⁴. W pierwszym przypadku darowano 2000 koron, w drugim – subskrybowano 6000 koron.

Najpoważniejszym problemem, z jakim musieli się zmierzyć andrychowscy radni, były braki w zaopatrzeniu obywateli w żywność i opał. Na sesji w dniu 9 października 1915 r. radni upoważnili zwierzchność gminną do przekazywania na cotygodniowe targi artykułów spożywczych zajętych u wytwórców zgodnie z § 4 rozp. ces. z dnia 7/8 1915 dz. u. p. Nr 228⁵. Na tej samej sesji postanowiono wprowadzić kartki mączne. Z kolei na sesji 26 maja 1917 r. głównym tematem były trudności w zaopatrzeniu w węgiel (podnoszono, że *węgiel zapłacono w centrali handlowej w lutym, a dotąd jeszcze go nie ma*), ale dyskutowano także o kłopotach z dostawą żywności, przede wszystkim mięsa⁶. Kłopoty aprowizacyjne nie ustawały, więc do pracy nad ich redukcją w dniu 19 października 1917 r. powołano gminną radę gospodarczą, której członkami zostali⁷:

□ Franciszek Bylica⁸

□ Antoni Chruścielewicz

□ Antoni Chlebowski⁹

² Franciszek Pikoń – stolarz, przełożony stowarzyszenia (cechu) stolarzy, stelmachów, kowali i ślusarzy (1914-1917). W latach 1911-1920 naczelnik OSP. Zob. A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim w Andrychowie?*, Andrychów 2017, s. 110.

³ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej (dalej: APB-B), Akta miasta Andrychowa (dalej: MA), 13/493/6, Księga protokołów posiedzeń Rady miejskiej w Andrychowie od 22. 11. 1901 do 31. 12. 1926, posiedzenie z dnia 25. 11. 1914, s. 832; posiedzenie z dnia 10. 06. 1916, s. 858; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Wojskowy Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi Okręgu Korpusu Nr V w Krakowie [1914] 1918-1923 (dalej: GW), 29/275/56, Wykazy poległych i karty ewidencyjne poległych i zmarłych żołnierzy i jeńców, oraz plany cmentarzy wojennych w powiatach: Wadowice, Wieliczka, Żywiec, s. 694-695; plut. Tomasz Jura (1872-8. 04. 1916) – ur. w Sułkowicach, podczas I wojny światowej służył w 31 pp Obrony Krajowej. Zmarł w Szpitalu Rezerwowym w Cieszynie, pochowany został na cmentarzu wojennym nr 484 w Andrychowie.

⁴ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 4. 09. 1914, s. 828; posiedzenie z dnia 5. 06. 1915, s. 843; A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, op. cit., s. 17-18; Stefan hr. Bobrowski (1873-1932) – właściciel dóbr w Andrychowie. Był burmistrzem miasta w latach 1905-1920 i 1927-1932. W 1910 r. pełnił funkcję prezesa Rady Powiatowej w Wadowicach (marszałka powiatu), w 1912 r. został mianowany Honorowym Obywatelom Miasta Andrychowa.

⁵ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 9. 10. 1915, s. 839.

⁶ Ibidem, posiedzenie z dnia 26. 05. 1917, s. 880.

⁷ Ibidem, posiedzenia z dnia 19. 10. 1917, s. 886.

⁸ Franciszek Bylica (1863-1932) – piekarz, w latach 1919-1930 przełożony stowarzyszenia (cechu) piekarskiego. W 1903 r. założył piekarnię, która przetrwała do początków XXI w. Zob. A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, op. cit., s. 21.

⁹ Antoni Chlebowski (1873-1941) – w latach 1899-1939 naczelnik andrychowskiej poczty (pocztmistrz). Był także kasjerem gminnym, a ponadto zapalonym działaczem społecznym, m.in. prezesem andrychowskiej „Czytelnicy”. Ibidem, s. 23.

- Maria Korczyńska
- Ferdynand Pachel¹⁰
- Franciszek Pikoń.

Czasy wojenne powodowały, że Rada Miejska wielokrotnie zajmowała się tematyką polityczną bądź to w kontekście podległości Galicji monarchii habsburskiej, bądź też wypatrywania możliwości odzyskania przez Polskę niepodległości.

Jeszcze przed formalnym wybuchem wojny 2 lipca 1914 r. radni podjęli uchwałę o następującej treści: *Upoważnia się Pana Burmistrza do wyrażenia we właściwym miejscu najgłębszego żalu i współczucia z powodu zamordowania Następcy Tronu Jego Cesarskiej i Królewskiej Wysokości Arcyksięcia Franciszka Ferdynanda i Jego Dostojnej Małżonki Księżnej Hohenberg oraz wiernopoddańczych uczuć dla Najjaśniejszego Pana Franciszka Józefa I¹¹.*

Niedługo po zwycięskiej dla państw centralnych bitwie tarnowsko-gorlickiej Rada na sesji dnia 9 maja 1914 r. uchwaliła, aby burmistrz za pośrednictwem starosty wadowickiego pogratulował *Najjaśniejszemu Panu i Jego Ces. i Król. Wysokości marszałkowi polnemu Arcyksięciu Fryderykowi z okazji odniesionego zwycięstwa¹².*

Z wielkim entuzjazmem przyjęli radni na czele z burmistrzem podpisanie przez generalnych gubernatorów Prus i Austrii Aktu 5 listopada. Na sesji 8 listopada 1916 r. po okolicznościowym przemówieniu burmistrza, którego radni wysłuchali stojąc, uchwalono, że w najbliższą niedzielę 12 listopada odbędzie się uroczysty pochód z udziałem Rady, młodzieży szkolnej, cechów i korporacji¹³. Pochód zakończył się w kościele, gdzie odprawiono uroczystą mszę dziękczynną. Niestety, andrychowska Rada Miejska znacznie przeceniła znaczenie Aktu z 5 listopada, który, jak się okazało w praktyce, nie przyniósł Polsce żadnych wymiernych korzyści, poza powołaniem w październiku 1917 r. w Warszawie Rady Regencyjnej. Dziś uważa się, że zaborcy ustanowili ten akt w celu łatwiejszego pozyskania rekruta z terenów Królestwa Kongresowego, które wówczas było okupowane przez Niemcy i Austro-Węgry. Jeden z sygnatariuszy aktu, pruski generalny gubernator Hans von Beseler powiedział do polskich elit: *my ogłosiliśmy niepodległość Polski nie dla waszego dobra, ale dla interesu niemieckiego. Potrzebujemy zamknięcia od strony Rosji¹⁴.*

¹⁰ Ferdynand Pachel (1867-1936) – nauczyciel, dyrektor szkoły, patriota, zapalony działacz społeczny, członek zarządu „Czytelni”. *Ibidem*, s. 102-103.

¹¹ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 2. 07. 1914, s. 825-826.

¹² *Ibidem*, posiedzenie z dnia 9. 05. 1915, s. 841.

¹³ *Ibidem*, posiedzenie z dnia 8. 11. 1916, s. 863-864.

¹⁴ A. Chwalba, op. cit., s. 282.

Z wiernopoddańczym żalem przyjęli radni śmierć cesarza Franciszka Józefa I. Na sesji nadzwyczajnej w dniu 25 listopada 1916 r. stojąc, wysłuchano przemówienia burmistrza, który tak skomentował to wydarzenie: *Wieść ta spadła na nas wielkim ciosem. Nie ma serca, któreby nie wyrażało wzruszenia i boleści. Wiemy i odczuwamy, czym ten Sędziwy Władca był dla monarchii – czym był dla poddanych Mu ludów*¹⁵. Podjęto wówczas uchwałę:

Rada Miejska

zwołana na dziś z powodu zgonu ś.p. Najjaśniejszego Cesarza i Króla Franciszka Józefa I na posiedzeniu nadzwyczajnym uchwała wyrazić przez swą Delegację w osobach P. Burmistrza i jednego przez niego przybrać się mającego członka Rady miejskiej na ręce JW. Pana Starosty swój najgłębszy żal i współczucie a zarazem złożyć hołd Jego Cesarskiej i Królewskiej Mości Cesarzowi Karolowi I.

*Wniosek ten przyjęto stojąc z 3ch krotnym okrzykiem: Cesarz i Król Karol I niech żyje!*¹⁶.

Na sesji, która odbyła się 14 marca 1917 r., radni oprotowali inicjatywę Rady Miasta Bielska, która domagała się przyłączenia do Śląska austriackiego ziem tworzących dawne Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie, a w Galicji wchodzące w skład powiatów bialskiego, oświęcimskiego i zatorskiego¹⁷. Protest andrychowskich radnych wynikał z obawy, że w rezultacie takich starań Andrychów może znaleźć się w zaborze pruskim. Uchwała bielskiej Rady Miejskiej nawiązywała do pewnych niebezpiecznych teorii głoszących, że skoro Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie były niegdyś lennem Korony Czeskiej, zaś król Czech był pierwszym elektorem w Rzeszy Niemieckiej, to księstwa te należeć powinny do Prus. Jak już wspomniano, Stefan Bobrowski sprawował w 1917 r. jednocześnie funkcję burmistrza Andrychowa oraz marszałka powiatu wadowickiego i pełniąc tę drugą godność, został wybrany prezesem komitetu, którego celem było przeciwstawienie się omówionym wyżej, proklamowanym w Bielsku tendencjom¹⁸.

3. Wydarzenia w Andrychowie podczas wojny

Braki aprowizacyjne i drożyzna to nie jedyne problemy, z jakimi borykali się andrychowianie podczas I wojny światowej. Władze nie tylko wprowadziły kartki na poszczególne produkty, ale również zarządziły rekwizycję koni, bydła, trzody, przedmiotów z metali kolorowych czy dzwonów (zabrano 2 dzwony z kościoła w Andrychowie, a także 1 z

¹⁵ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 25. 11. 1916, s. 864-866.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, posiedzenie z dnia 14. 03. 1917, s. 876.

¹⁸ F. Koneczny, *Oświęcimskie niemieckie czy też Cieszyńskie polskie*, Kraków 1917, s. IV, 19.

Roczyn i 3 z Inwałdu)¹⁹. W czerwcu 1916 r. Andrychów przyjął uchodźców z terenów wschodniej Galicji²⁰.

Na terenie miasta od września 1914 r. do sierpnia 1915 r. funkcjonował szpital dla zakaźnie chorych, który zlokalizowany był w szkole (zajmował pomieszczenia w obecnym budynku Urzędu Miasta). W placówce przebywali żołnierze c.k. armii (Czesi, Austriacy, Bośniacy, Ukraińcy, Słowacy), zmagający się głównie z tyfusem, gruźlicą i zapaleniem płuc. Na potrzeby szpitala utworzono cmentarz wojenny (część Cmentarza Komunalnego przy ul. Beskidzkiej)²¹. Drugi szpital wojskowy, znacznie mniejszy, znajdował się w szkole w Inwałdzie (na lokalnym cmentarzu parafialnym pochowani zostali dwaj żołnierze, którzy przebywali tam na leczeniu)²².

Przez okres istnienia szpitali wojskowych szkoły w Andrychowie i Inwałdzie nie funkcjonowały, ale nawet po wznowieniu nauczania frekwencja wśród uczniów wcale nie była duża. Problemem były przede wszystkim brak żywności, opału, ubrań, szerzące się choroby, a także brak rąk do pracy, która w takim przypadku często spadała na dzieci. Mimo to szkoły tak w Andrychowie, jak i w okolicznych miejscowościach organizowały szereg działań, które miały na celu krzewienie patriotyzmu: zbiorki pieniędzy na rzecz Ochronki i sieroty wojenne (Andrychów) czy Legionów Polskich (w Targanicach i w Inwałdzie), nabożeństwo żałobne w intencji Henryka Sienkiewicza, uroczystości z okazji 100-lecia śmierci Tadeusza Kościuszki²³. W lutym 1918 r. w andrychowskiej szkole zorganizowano poranek patriotyczny mający na celu wyrażenie solidarności z mieszkańcami Chełmszczyzny i protest przeciwko traktatowi brzeskiemu²⁴.

W styczniu 1915 r. dowodzona przez Józefa Piłsudskiego I Brygada Legionów Polskich wymagała odpoczynku po ciężkich zmaganiach pod Laskami, Krzywopłotami i

¹⁹ T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, A. Fryś, *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej do niepodległości*, Andrychów 2018, s. 39; Archiwum Parafii Narodzenia NMP w Inwałdzie (dalej: API), Liber memorabilium parochiae. Inwałd 1753, s. 125-127; Izba Regionalna Ziemi Andrychowskiej (dalej: IR), Kronika szkoły IV-ro klasowej w Rocznach (dalej: Kronika szkoły w Rocznach), kopia rękopisu, s. 54.

²⁰ Archiwum SP nr 2 w Andrychowie, Kronika Szkoły Żeńskiej w Andrychowie (dalej: ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej), kopia rękopisu, s. 14-31.

²¹ ANK, GW, 29/275/56, Wykazy poległych i karty ewidencyjne..., op. cit., s. 689-695; 29/275/67, Karty ewidencyjne zmarłych żołnierzy w układzie alfabetycznym: od Andrychów do Bielitz (Bielsko), s. 1-19; Archiwum Parafii św. Macieja w Andrychowie (dalej: APA), Liber mortuorum Andrychów (miasto) 1816-1919, s. 469-494.

²² ANK, GW, 29/275/56, Wykazy poległych i karty ewidencyjne..., op. cit., s. 727-729; 29/275/73, Karty ewidencyjne zmarłych żołnierzy w układzie alfabetycznym: Gwizdowka-Krajowice, s. 987-989; APB-B, C.k. Sąd Powiatowy w Andrychowie, 13/566/45, Materiały spadkowe po Józefie Longauerze, s. 1-2; API, Liber mortuorum Inwałd ab anno 1839-1959, s. 377, 383.

²³ ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej, s. 25; IR, Kronika szkoły w Targanicach, kopia rękopisu, s. 33-34; M. Biel-Pająkowska, *Rocznica Golgoty Wschodu*, „Nowiny Andrychowskie”, 2000, nr 4, s. 28.

²⁴ ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej, s. 25.

Łowczówkiem²⁵. Na miejsce odpoczynku wybrano Kęty i okoliczne miejscowości. Wojska I Brygady z miejsca postoju w Lipnicy Murowanej i Rajbrocie (w okolicy Wiśnicza) przemaszerowały przez Gdów, Myślenice, Izdebnik, Wadowice i Andrychów do Kęt. W swych niepublikowanych wspomnieniach Ferdynand Pachel odnotował, że podczas przemarszu sztab I Brygady zatrzymał się 24 stycznia na krotki popas w pałacu Bobrowskich w Andrychowie²⁶. Według Andrzeja Małysy komendant Józef Piłsudski nawet nocował u Bobrowskich²⁷. Przemarsz legionistów i ich ponad miesięczny pobyt w niedalekich Kętach doprowadziły do znacznego wzmożenia uczuć patriotycznych wśród andrychowian. Józef Herzog, który mieszkał w położonym koło Andrychowa Zagórniku, pisał o tych wydarzeniach: *Legioniści stanęli na odpoczynek w Kętach i w okolicznych wsiach: Wilamowicach, Czańcu, Nowej Wsi, Bielanych, Łękach, Osieku i innych. Piłsudski zamieszkał w samych Kętach na rynku w domu, w którym mieściła się apteka. Było to blisko od Andrychowa. Załedwie 9 km. I nie dziwcie się dzisiaj ówczesnym uczuciom młodzieży. Chodziliśmy pieszo, lub jeździliśmy koleją jak pielgrzymi do Kęt na rynek, aby zobaczyć Piłsudskiego, który słuchając melodii orkiestry wojskowej otwierał okno kwatery na pierwszym piętrze, stawał w nim i spoglądał na wiwatującą młodzież i swych żołnierzy*²⁸. Gdy do podanych przez Herzoga 9 km z Andrychowa do Kęt dodać 5 km z Zagórnika do Andrychowa, to trzeba przyznać, że piesze pielgrzymki 14-letniego wówczas autora wspomnień były dosyć długie²⁹.

Krzewieniem patriotyzmu wśród andrychowian zajmowały się również istniejąca od 1882 r. Czytelnia Polska oraz założone w 1903 r. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, którego prezesem był dr Jan Malec. Komendantem tzw. Sokolej Drużyny Polowej (SDP) był nauczyciel szkoły ludowej męskiej i uzupełniającej szkoły przemysłowej Ferdynand Kłapa³⁰. Władysław Hajewski w swej książce tak pisze o andrychowskiej SDP³¹: *Zapamiętano, że między innymi należeli do niej: Michał Kowalczyk, Józef Krupnik, Franciszek Bizoń, Antoni Kołaczek, Jan Gwoździewicz, Józef Pabiś, Walenty Tomiak. Wszyscy wymienieni wyruszyli z S.D.P. do Legionów. Jako rzecz charakterystyczną podnieść tu trzeba, że przed wyruszeniem*

²⁵ M. Cisek, *W kącie czy na froncie? Kęty wokół legendy legionowej*, Kęty 2013; wg autora w 1914 r. zginęło 377 legionistów, a 1718 zostało rannych.

²⁶ Zob. także: M. Biel-Pająkowska, *Na stos rzucili swój życia los...*, „Kalejdoskop Powiatowy”, 2005, nr 1 (9), s. 19-20; F. Kudas, *Z dziejów OSP w Andrychowie*, mps, s. 24.

²⁷ A. Małysa, *Legiony na ziemi andrychowskiej w 1915 r.*, odczyt wygłoszony w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Andrychowie dnia 9. 04. 2018.

²⁸ J. Herzog, *Krzyż niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach*, Kraków 2001, s. 50-51.

²⁹ *Ibidem*, s. 54.

³⁰ *Dzieje i rozwój Szkoły Podstawowej nr 1 im. T. Kościuszki w Andrychowie 1791-2001*, red. J. Stawarz, Andrychów 2001, s. 36, 39; *Sprawozdanie Kierownictwa Uzupełniającej Szkoły Przemysł. w Andrychowie za rok szkolny 1912/1913*, Wadowice 1913, s. 4.

³¹ W. Hajewski, *Zarys historii pracy niepodległościowej powiatu wadowickiego*, Wadowice 1937, s. 46.

zapewnił Fryderyk Czczowiczka właściciel fabryki wyrobów tkackich w Andrychowie robotników fabrycznych należących do S.D.P., że i po powrocie przyjęci zostaną do pracy, co z uwagi na rodziny było ich jedynym skrupulem, a przyrzeczenie to zostało istotnie dotrzymane.

Drużynę wyekwipowano kosztem 1062,34 koron, na którą to kwotę złożył się Sokół i mieszkańcy Andrychowa oraz okolicy, bieliznę z dużych zwojów darowanych przez fabrykę Czczowiczków szyły miejscowe Panie: Adela Enochowa³², Maria Zimnalowa, Wanda Zimnalówna³³, Sowińska Ludwika³⁴, Kreczmerówna, Zagorska, Cholewkowa i inne, wreszcie dalszą pracę zajmowała się gorąco Hr. Róża Bobrowska³⁵.

Wyżej opisane działania braci Czczowiczków nie zamykają ich pozytywnej aktywności podczas Wielkiej Wojny. Na sesji Rady Miejskiej w dniu 22 czerwca 1918 r. rozpatrywano pismo Pierwszej Galicyjskiej Tkalni Mechanicznej dla Wyrobów Bawełnianych Braci Czczowiczka w Andrychowie z dnia 5 stycznia 1918 r., w którym właściciele donoszą, że mimo iż Galicyjski Wydział Krajowy zwolnił ich z podatków, *poczawszy od r. 1918 aż do końca wolnego od autonomicznych podatków czasokresu mają zamiar płacić gminie miasta Andrychowa na podatki gminne dobrowolny dar roczny w kwocie 2000 koron bez żadnych zastrzeżeń – z tą jedynie nadzieją, że gmina miasta Andrychowa uzna to ich postępowanie i gdy oni cokolwiek od gminy miasta Andrychowa zapotrzebują – taż gmina okaże im nadal również swoją gotowość tak, że dotychczasowy przyjazny stosunek i wzajemna przychylność zachowaną zostanie*³⁶. Dziś taki list nazwalibyśmy zapewne aktem korupcji, ale w tamtych ciężkich czasach dar ten radni przyjęli z radością.

Przejawem patriotyzmu andrychowian w latach Wielkiej Wojny było także ufundowanie Tarczy Legionowej. Kolumny i tarcze Legionów powstawały, jak wiadomo, z inicjatywy Naczelnego Komitetu Narodowego, którego agendzie powiatowej przewodniczył Stefan Bobrowski³⁷. W skład Powiatowego Komitetu Narodowego weszli wadowiccy notable

³² Adela Enochowa (1860-1942) – wnuczka prezesa andrychowskiego kahału Maurycego Ungera, literatka i działaczka społeczna. Zginęła zamordowana przez hitlerowców w Auschwitz-Birkenau. A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim...*, op. cit., s. 36.

³³ Maria Zimnalowa i Wanda Zimnalówna to najprawdopodobniej żona i córka Franciszka Zimnala, kierownika szkoły ludowej męskiej oraz kierownika i organizatora uzupełniającej szkoły przemysłowej. Zob. *Ibidem*, s. 166.

³⁴ Ludwika Sowińska to zapewne córka Józefa Sowińskiego (1854-1918), zamożnego andrychowskiego kupca i radnego. Siostrą Ludwiki była Maria, żona adwokata Stanisława Cholewki, która także brała udział w wyposażeniu legionistów (Cholewkowa). *Ibidem*, s. 24, 136-137.

³⁵ Róża z Męcińskich hr. Bobrowska (1880-1952) – znana działaczka społeczna i filantropka, m.in. członkini-założycielka oraz wiceprezes Ochronki, przewodnicząca Koła Ligi Kobiet NKN w 1917 r., a także Towarzystwa Pań św. Wincentego a Paulo. Żona burmistrza Stefana hr. Bobrowskiego. *Ibidem*, s. 15.

³⁶ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 22. 06. 1918, s. 898-899.

³⁷ J. T. Nowak, *Tarcze Legionowe 1915-1917 r. w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 1983, nr 10, s. 55-82; K. Koźbiał,

z burmistrzem dr. Franciszkiem Opydo. Z Andrychowa i okolicy mężami zaufania NKN zostali:

- z Andrychowa Stefan hr. Bobrowski, Antoni Donaś³⁸, Franciszek Fryś, dr Stefan Landau³⁹, Stanisław Jaworski, ks. Andrzej Paryś⁴⁰;
- z Brzezinki Józef Ossowski;
- z Inwałdu ks. Józef Caputa⁴¹, Józef Hraby⁴², Franciszek Stuglik, Adam hr. Romer⁴³;
- z Roczyn Andrzej Komendera⁴⁴, Franciszek Skrzypiec;
- z Rzyk Maciej Fryś, ksiądz Karol Gelata⁴⁵, Władysław Podoba;
- z Sułkowic Antoni Chrapkiewicz⁴⁶, Józef Gorkiewicz, Tomasz Koniarz, ks. Wawrzyniec Solak⁴⁷;
- z Targanic Józef Hendzel, Jan Wojewodziec⁴⁸;
- z Zagórnika Jan Mydlarz⁴⁹.

Całością spraw andrychowskiej Tarczy Legionów zajmowały się panie z koła Ligi Kobiet NKN⁵⁰. Przewodniczącą koła była Roża hr. Bobrowska, jej zastępczynią Aniela

Kolumny i tarcze legionów polskich. Przykład Wadowic i okolicznych miast, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2001, nr 6, s. 21-32; A. Fryś, *O Andrychowskiej Tarczy Legionów*, „Nowiny Andrychowskie”, 2013, nr 6, s. 42-43.

³⁸ Antoni Donaś (1860-1931) – asesor Sądu Powiatowego w Andrychowie, w latach 1887-1930 sekretarz Rady Miejskiej, wiceprezes Towarzystwa „Czytelnia”, sekretarz OSP. W 1931 r. został Honorowym Obywatelem Miasta Andrychowa; A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim..., op. cit.*, s. 31.

³⁹ Dr Stefan Landau – lekarz okręgowy w Andrychowie. *Ibidem*, s. 81.

⁴⁰ Ks. Andrzej Paryś – wikariusz w parafii św. Macieja w Andrychowie w latach 1914-1917; A. Zwoliński, *Miasto Ankwiczków. Z dziejów Andrychowa*, Kraków 1993, s. 55.

⁴¹ Ks. Józef Caputa (1868-1934) – w latach 1903-1934 proboszcz parafii w Inwałdzie, patron Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w Inwałdzie, jeden z inicjatorów powołania Towarzystwa Straży Pożarnych w Inwałdzie; A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim..., op. cit.*, s. 22.

⁴² Józef Hraby – kierownik szkoły w Inwałdzie; *Szematyzm Krolestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911*, Lwów 1911, s. 815.

⁴³ Adam hr. Romer (1856-1938) – właściciel Inwałdu. Nim osiadł na stałe w majątku pełnił funkcję starosty w Nowym Jičinie na Morawach; A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *op. cit.*, s. 123.

⁴⁴ Andrzej Komendera (1870-1942) – w latach 1913-1930 kierownik szkoły ludowej w Roczynach (wcześniej pracował jako nauczyciel w Brzezince). Udzielał się również społecznie: był pierwszym prezesem OSP w Roczynach, założył we wsi Kasę Stefczyka, działał w kołku rolniczym, zasiadał w Radzie Gminy. *Ibidem*, s. 70.

⁴⁵ Ks. Karol Gelata (1871-1950) – wikariusz (1911-1914), a następnie proboszcz parafii w Rzykach (1914-1950). W latach 1911-1935 przewodniczył Kasie Stefczyka w Rzykach. *Ibidem*, s. 45.

⁴⁶ Antoni Chrapkiewicz (1880-1961) – właściciel tartaku w Andrychowie, w latach 1929-1937 prezes OSP. *Ibidem*, s. 25.

⁴⁷ Ks. Wawrzyniec Solak (1845-1923) – proboszcz parafii w Andrychowie w latach 1898-1923. Zasiadał w Radzie Miejskiej, przewodniczył Katolickiemu Stowarzyszeniu „Ochronki”, Radzie Szkolnej Miejskiej i Radzie Stowarzyszenia Oszczędności i Pożyczek. *Ibidem*, s. 135.

⁴⁸ Jan Wojewodziec – pierwszy komendant OSP w Targanicach Gornych (1924-1929). *Ibidem*, s. 156.

⁴⁹ Wszystkie kandydatury członków Powiatowego Komitetu Narodowego i mężów zaufania zostały zatwierdzone pismem NKN do Powiatowego Komitetu Narodowego z dnia 31. 08. 1914; ANK, Naczelny Komitet Narodowy (dalej: NKN), 29/530/514, Korespondencja z Powiatowymi Komitetami Narodowymi w Tarnobrzegu, Tarnowie, Turce, Wadowicach, Wieliczce, s. 352, 354-355, 399-400.

⁵⁰ ANK, NKN, 29/530/518, Korespondencja z terenowymi komitetami narodowymi w sprawach Tarcz Legionów. A-J, pismo koła Ligi Kobiet do NKN z dnia 11. 05. 1916, s. 12.

Krawczyńska⁵¹, zaś sekretarką Anna Piotrowska⁵². Projekt tarczy powstał w Andrychowie, niestety, nie zachowały się żadne informacje dotyczące autora. Po poprawkach uzgodnionych z NKN⁵³ projekt został przekazany do wykonania przez zakopiańskiego artystę Wojciecha Brzegę⁵⁴. W Archiwum Narodowym w Krakowie przechowywana jest fotografia projektu i gotowej tarczy.

Koło Ligi Kobiet zakupiło w NKN po 1000 gwoździ czarnych (tańszych) i białych (droższych), a także gwoździe honorowe, z których każdy kosztował 30 koron, dla następujących osob i instytucji⁵⁵:

- Rada Gminna Miasta Andrychowa
- hr. Roża Bobrowska
- hr. Stefan Bobrowski
- Józef Męciński⁵⁶
- Koło Ligi Kobiet w Andrychowie
- Stowarzyszenie Katolickie Robotnic Fabrycznych „Oświata i Praca”
- Urząd Podatkowy w Andrychowie
- Ludwik Szafranski
- Jozef Sowiński
- Antoni Wietrzny⁵⁷
- Ks. Marcin Krzysica⁵⁸
- Cech Masarzy w Andrychowie.

Uroczyste odsłonięcie Tarczy Legionów nastąpiło 4 czerwca 1917 r. Na zachowanych zdjęciach widać wartę honorową przed przystrojoną tarczą oraz grupę pań, najprawdopodobniej z Koła Ligi Kobiet (w tylnym rzędzie, bezpośrednio pod tarczą siedzi

⁵¹ Aniela Krawczyńska – zapewne żona Franciszka, kierownika sekretariatu w Sądzie Powiatowym w Andrychowie.

⁵² Anna Piotrowska – nauczycielka stała w szkole żeńskiej w Andrychowie w latach 1909-1917 (wcześniej uczyła w Wieprzu). Pod koniec roku szkolnego 1916/1917 przeniosła się do Wadowic; *Szematyzm...*, *op. cit.*, s. 814; ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej, s. 16.

⁵³ ANK, NKN, 29/530/518, Korespondencja z terenowymi komitetami narodowymi w sprawach Tarcz Legionów..., *op. cit.*, pismo Departamentu Organizacyjnego NKN z dnia 12. 11. 1915 r. z pozytywną opinią Komisji Artystycznej o projekcie tarczy, s. 3.

⁵⁴ Wojciech Brzega (1872-1941) – zakopiański rzeźbiarz, meblarz, pisarz i działacz społeczny, wchodził w skład Rady Narodowej, ukonstytuowanej w Zakopanem 1 listopada 1918 r. K. Radomska, *Rzeczpospolita Zakopiańska 2018*, Zakopane 2018.

⁵⁵ ANK, NKN, 29/530/518, Korespondencja z terenowymi komitetami narodowymi..., *op. cit.*, s. 15-16, 18, 22.

⁵⁶ Józef hr. Męciński (1839-1921) – ojciec Róży Bobrowskiej; powstaniec styczniowy, poseł do Sejmu Krajowego Galicji V, VI i VII kadencji. Ostatnie lata życia spędził w Andrychowie. B. Jaśkiewicz, J. Zdrada, *Męciński Józef Gabriel*, PSB, t. 20, Warszawa - Kraków 1975, s. 496-497.

⁵⁷ Antoni Wietrzny (1853-1923) – radny, wiceburmistrz Andrychowa, członek OSP. A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim...*, *op. cit.*, s. 152-153.

⁵⁸ Ks. Marcin Krzysica (1857-1933) – w latach 1894-1933 proboszcz w Wieprzu, w latach 1911-1914 prezes „Spółki Mleczarskiej” w Wieprzu. *Ibidem*, s. 77.

Róża hr. Bobrowska). W uroczystości wzięli też udział m.in. uczniowie ze szkoły w Rocznach⁵⁹.

W Izbie Regionalnej Towarzystwa Miłośników Andrychowa przechowywana jest – wykonana po II wojnie przez działaczy TMA – replika tarczy. Z bardzo dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że centralny fragment tarczy z herbem Andrychowa i napisem „Polskim Legionom 1914-1915 Miasto Andrychów” pochodzi z tarczy oryginalnej. Niestety, brak jest natomiast informacji, kto ten fragment tarczy przechowywał przez prawie 100 lat.

W październiku 1918 r. w Andrychowie z napięciem wyczekiwano końca wojny i proklamowania niepodległego państwa polskiego. Podczas sesji 11 października 1918 r. Rada Miejska podjęła uchwały: 1.) [- -] *z powodu ogłoszenia przez Regencyę w Warszawie niepodległego Państwa polskiego z dostępem do morza, z polityczną i gospodarczą niezawisłością, wyraża swoją najwyższą radość i składa hołd Radzie regencyjnej – a życząc powodzenia w budowie własnej państwowości polskiej woła: „Niech żyje niepodległa i zjednoczona Polska.”* 2.) *Na znak głębokiej radości i wesela z powodu tego wiekopomnego aktu – uchwała Rada miejska urządzić w dniu 20 października 1918 uroczystą manifestację narodową i dla wykonania tego urzędu ustanawia*

Komitet ad hoc, powołując do niego

Z grona Rady

P.T. Franciszka Frysia

Dra Jana Malca

Ferdynanda Stambergera

Ks. Kan. Wawrzyńca Solaka

i Józefa Zielińskiego⁶⁰

Z poza Rady

P. T. Jana Janosza

ks. Stanisława Kluskę⁶¹

Franciszka Krawczyńskiego

Ferdynanda Pachla i

⁵⁹ IR, Kronika szkoły w Rocznach..., op. cit., s. 52.

⁶⁰ Józef Zieliński (1859-1934) – w latach 1898-1907 dyrektor, kasjer i naczelnik kancelarii w Andrychowie. Sekretarz miejscowej OSP. A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim...*, op. cit., s. 164.

⁶¹ Ks. Stanisław Kluska (1876-1937) – wikariusz w andrychowskiej parafii, w latach 1910-1937 pełnił funkcję katechety w miejscowych szkołach. *Ibidem*, s. 68.

*Leokadyę Szalaśną*⁶².

*Wnioski te przyjęto jednomyślnie z 3 krotnym powtórzeniem okrzyku: „Niech żyje niepodległa i zjednoczona Polska”*⁶³.

29 października 1918 r. czterej legioniści: Józef Herzog z Zagórnika, Adam Myjak z Andrychowa, Władysław Pajak z Wieprza i Tomasz Płonka z Brzezinki rozbroili miejscowy posterunek żandarmerii austro-węgierskiej, który znajdował się w domu Stanisława Wietrznego (obecnie Dom Handlowy PSS przy ul. Krakowskiej)⁶⁴. Józef Herzog tak pisał o tym wydarzeniu: *Na chaotyczne wieści o tym, że w Wadowicach jest już władza polska, że magistrat w Andrychowie również władzę polską ogłosił, a żandarmeria austriacka zamknęła się na posterunku i nie ma jej kto rozbroić, bodaj nawet z rodzicami nie zdążyłem się pożegnać, jedynie na moją cywilną czapkę – maciejówkę przypiąłem legionowego orzelka, wsiadłem na ramę rowerową i ze Stefkiem za kilkanaście minut byliśmy w Andrychowie. Było wcześniej przed południem. Z magistratu powiewała już flaga polska, a spora grupa młodzieży wiwatowała przed budynkiem, inne zaś z wielkim krzykiem zdzieraly austriackie godła państwowe. Wkroczyłem rozpromieniony do sekretarza magistratu, który mnie znał. Gdy mnie zobaczył, krzyknął: „Panie Herzog Polska powstaje” i ucałował mnie serdecznie. – Czy żandarmeria już rozbrojona? – zapytał. Jeszcze nie. – Ja ją rozbroję z młodzieżą – rzekłem*⁶⁵. Znaki Habsburgów zamieniono na biało-czerwone flagi i przystąpiono do ustabilizowania trudnej sytuacji, spowodowanej wojną. Wówczas cytowany już Ferdynand Pachel zanotował w swych zapiskach: *Mimo wszystko powstała, o której wiek cały mówiono i pisano: „Non mortua, sed normit!”*⁶⁶.

4. Żołnierze andrychowscy w czasie I wojny światowej

W związku z wypowiedzeniem 28 lipca 1914 r. wojny Serbii przez Austro-Węgry, w państwie Habsburgów już 4 dni później zarządzono pobór powszechny wszystkich mężczyzn między 18 a 50 rokiem życia. By móc werbować także ostatnie roczniki uczniów gimnazjów, z końcem 1914 r. wydano rozporządzenie, które umożliwiała wcześniejsze składanie egzaminów. Do armii austro-węgierskiej wcielano wszystkich zdolnych do walki, bez względu na pochodzenie, wykonywany zawód czy wyznanie.

⁶² Leokadia Szalaśna – kierowniczką, a następnie dyrektorką szkoły żeńskiej w Andrychowie w latach 1907-1926. *Ibidem*, s. 140.

⁶³ APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 11. 10. 1918, s. 904-905.

⁶⁴ M. Biel-Pajakowa, *Jedną ma się matkę i jedną ojczyznę...*, „Nowiny Andrychowskie”, 1998, nr 11, s. 14-15.

⁶⁵ J. Herzog, *op. cit.*, s. 366.

⁶⁶ F. Pachel, *Pamiętniki*, rękopis w zbiorach M. Wołek-Bury, bez pag.

Podczas kwerendy poprzedzającej pisanie niniejszego artykułu autorom udało się dotrzeć do blisko 400 nazwisk żołnierzy pochodzących z Andrychowa i okolic, którzy podczas I wojny światowej walczyli w armii austro-węgierskiej, Legionach Polskich i w armii rosyjskiej. Lista ta wymaga dalszych badań i z uwagi na obszerność będzie w przyszłości przedmiotem odrębnego opracowania.

Andrychowianie wcieleni do c.k. armii służyli najczęściej w 56 pp, którego obszar rekrutacji skoncentrowany był w okolicach Wadowic, często trafiali też w szeregi innych formacji:

- 2 p i 18 p Armat Polowych;
- 11, 16, 22, 31, 32 pp Obrony Krajowej (Landwehra);
- 10, 16, 32 pp Pospolitego Ruszenia (Landsturm);
- 5, 11, 16, 22 Batalion Strzelców Polowych;
- 11, 14, 20, 21, 30, 31, 32, 54, 55, 56, 57, 89, 90, 93, 100, 102 pp⁶⁷.

Liczną grupę stanowili wreszcie ochotnicy wstępujący w szeregi Legionów Polskich, głównie do I i II Brygady (szacuje się, że liczba legionistów z Andrychowa i okolic wynosi ok. 90, natomiast w przypadku samego miasta – ok. 40)⁶⁸. Niektórzy z nich zatajali swój faktyczny wiek przed komisją poborową. Niepełnoletni w chwili wstąpienia do Legionów byli: bracia Adam Adamczyk (ur. 1899) i Karol Adamczyk (ur. 1901), Konstanty Stuglik z Inwałdu (ur. 1899), Franciszek Fryś mł. (ur. 1900), bracia Stefan Herzog (ur. 1899) i Józef Herzog (ur. 1901), których rodzina mieszkała wówczas w Zagórniku⁶⁹. Podczas I wojny światowej zginęli (lub zaginęli) następujący legioniści:

- z Andrychowa – Franciszek Fraś (żołnierz 3 pp, zmarł 19 lutego 1915 r. w szpitalu w Debreczynie w wyniku odniesionych ran)⁷⁰, Jan Handzel (żołnierz 2 pp II Brygady, zginął 13 maja 1915 r. pod Mamajiwzi – niem. Mamajestie – na Ukrainie)⁷¹ i Antoni Ryszawy (żołnierz 1 pp I Brygady, ur. w Roczynach. Zmarł 15 lipca 1915 r. w szpitalu twierdzy nr 8 w Krakowie i został pochowany na cmentarzu wojennym nr 388 w Krakowie – Rakowicach)⁷²;

⁶⁷ T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, A. Fryś, *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej...*, op. cit., s. 12-13.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 60-61.

⁶⁹ Stefan urodził się w Kętach, Józef natomiast w Osieku. P. Wywiół, *Bracia Herzogowie. Żołnierze niepodległości*, Kraków 2014, s. 11-12.

⁷⁰ APB-B, Sąd Powiatowy w Andrychowie, 13/690/86, Akta spadkowe po Franciszku Frasiu z Andrychowa, s. 1-2; *3 Pułk Piechoty Legionów: w dwudziestą rocznicę 1914 – 30.IX. – 1934*, Jarosław 1934, s. 73.

⁷¹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Komenda Legionów Polskich i Dowództwo Polskiego Korpusu Posiłkowego 1914-1918 (dalej: KLP i DPKP), I.120.1.403, Lista strat LP od maja do lipca 1915 r., s. 11.

⁷² *Ibidem*, s. 26.

- z Inwałdu – Józef Bury (żołnierz 2 pp, zginął po bitwie pod Mołotkowem w 1914 r. i został uznany za zmarłego decyzją Sądu Grodzkiego w Andrychowie w 1929)⁷³, Antoni Rusinek (żołnierz 2 pp, wzięty do niewoli rosyjskiej, nie wrócił do domu)⁷⁴ i Konstanty Stuglik (zginął podczas walk nad Piawą w 1917 r.)⁷⁵;
- z Roczyn – Aleksander Chrapkiewicz (żołnierz 3 pp, poległ 5 listopada 1915 r. pod Berezaną)⁷⁶ i Antoni Pikoń (zm. 21 stycznia 1915 r.)⁷⁷;
- z Zagórnika – Stanisław Herzog (żołnierz 3 pp, zginął pod Mołotkowem w 1914 r.)⁷⁸.

Inni legioniści zostali internowani w obozach po przejściu przez część żołnierzy z Polskiego Korpusu Posiłkowego frontu pod Rarańczą w nocy z 15 na 16 lutego 1918 r. Do obozu w Witkowicach trafił Karol Adamczyk, w obozach na Węgrzech (Bustyahaza, Marmarossziget, Szaldobos, Talaborfalva, Szeklenka) przebywali Stanisław Ćwiertnia, Władysław Adolf Homme (ur. w Leżajsku), Jan Kostyński, Franciszek Fryś, Adam Myjak, Jan Jurczak, Andrzej Buda, Wojciech Pacocha, Józef Kamiński. Z kolei we Włoszech internowany został Mikołaj Maź, który później, w okresie międzywojennym przeniósł się do Andrychowa⁷⁹.

Podczas Wielkiej Wojny zginęło, zmarło w szpitalach wojskowych lub zostało uznanych za zmarłych wskutek postępowania sądowego blisko 200 osob z Andrychowa i okolic⁸⁰. Jeszcze więcej odniosło rany bądź zostało wziętych do niewoli. Wielu z ocalałych niedługo później brało udział w kolejnych wojnach: polsko-ukraińskiej, polsko-bolszewickiej i wreszcie w II wojnie światowej.

Niejednokrotnie zdarzało się, że w wojsku służyło kilku mężczyzn z jednej rodziny. Tak było w przypadku Frysiów z Andrychowa – mjr Wilhelm Fryś służył w 22 p Strzelców, kpt. Rudolf Fryszowski również walczył w szeregach c.k. armii⁸¹.

⁷³ APB-B, Sąd Grodzki w Andrychowie, 13/662/78, Akta spadkowe po Jozefie Buryem z Inwałdu, s. 1-5.

⁷⁴ Oberosterreichischen Landesbibliothek (dalej: OLB), *Verlustliste*, nr 189 (7. 06. 1915), Wien 1915, s. 35.

⁷⁵ M. Biel-Pająkowska, *Żołnierska śmierć na taljańskim froncie*, „Nowiny Andrychowskie”, 1996, nr 6, s. 8.

⁷⁶ CAW, KLP i DPKP, I.120.1.407, Lista strat LP wydanie V, s. 6.; *3 Pułk Piechoty Legionów...*, *op. cit.*, s. 72.

⁷⁷ Wykaz legionistów polskich 1914-1918, [online], [dostęp: 20 V 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.wykaz.muzeumpilsudski.pl>.

⁷⁸ CAW, KLP i DPKP, I.120.1.401, Lista chorych, rannych, zabitych i zaginionych legionistów do kwietnia 1915 r., s. 69; Józef Herzog, *Żołnierz Niepodległości. Wspomnienia i dokumenty*, oprac. P. Wywiół, Kraków 2010, s. 15.

⁷⁹ T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, A. Fryś, *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej...*, *op. cit.*, s. 60-61, 67, 75, 77-78.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 60-80.

⁸¹ Rudolf Fryś w okresie międzywojennym zmienił nazwisko na Fryszowski. A. Fryś, *Mjr Rudolf Fryszowski – Obrońca Polskiego Wybrzeża z andrychowskim rodowodem*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2010, nr 13, s. 227-237.

Z kolei ich bratanek, wymieniony wcześniej Franciszek Fryś w styczniu 1918 r., w wieku niespełna 18 lat wstąpił do Legionów Polskich⁸². Inny przykład to wspomniani już bracia Adamczykowie czy Gwoździewiczowie – Karol (ur. 1890) służył w Legionach, natomiast Władysław (ur. 1893) w 16 pp Obrony Krajowej i zginął 21 czerwca 1916 r.⁸³ W I wojnie światowej brali też udział bracia Jaworscy – Stanisław (ur. 1890) wstąpił do Legionów Polskich, natomiast młodszy, Mieczysław (ur. 1897), służył w armii austro-węgierskiej⁸⁴ oraz Zielińscy z Targanic – Aleksander Zieliński (ur. 1895) zaciągnął się do Legionów po tym, jak na froncie zginął jego starszy brat, Jan⁸⁵. Na wojnę wyruszyli także czterej synowie Adama hr. Romera z Inwałdu: Karol, Feliks, Adam i Rodryg. Początkowo służyli w armii austro-węgierskiej, pod koniec wojny Karol wrócił do służby dyplomatycznej, którą zajmował się wcześniej, pozostali bracia wstąpili natomiast w szeregi Wojska Polskiego⁸⁶. Wspomnieć należy raz jeszcze o braciach Herzogach, związanych z Zagórnikami. Wszyscy czterej: Franciszek, Stanisław, Stefan i Józef walczyli w Legionach. Nazwiska braci Herzogów widnieją na tablicy na Wzgórzu Miłosierdzia w Zagórniku (ponadto Franciszek i Stefan wymienieni są na Tablicy Katyńskiej na Cmentarzu Komunalnym w Andrychowie, a Józef na tablicy w Krakowie i na Urzędzie Miejskim w Andrychowie)⁸⁷. Na osobną uwagę zasługują żołnierze Legionów, którzy choć nie pochodzili z Andrychowa, związali się z tym miejscem w późniejszym okresie swojego życia. Przykładem może być ppor. Legionów Polskich Stanisław Lenartowicz, który urodził się w Woli Wadowskiej k. Mielca, a po wojnie zamieszkał w Andrychowie i objął funkcję nauczyciela, kierownika szkoły męskiej. Za swe zasługi dla miasta został patronem jednej z ulic⁸⁸.

Warto również zauważyć, że w Andrychowie sporą grupę rekrutów stanowili miejscowi Żydzi. Większość z nich dosłużyła się stopni podoficerskich, m.in. sierżant Jakub Bodenstein⁸⁹, chorąży Ludwik Enoch⁹⁰, starszy sierżant Hermann Goldfinger⁹¹, plutonowy

⁸² A. Fryś, *Moje przemyślenia w setną rocznicę wybuchu Wielkiej Wojny*, „Nowiny Andrychowskie”, 2014, nr 7, s. 40.

⁸³ T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, A. Fryś, *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej...*, *op. cit.*, s. 61, 63; OLB, *Verlustliste*, nr 497 (4. 12. 1916), Wien 1916, s. 19; nazwisko Władysława Gwoździewicza widnieje na tablicach pamiątkowych na cmentarzu w Andrychowie.

⁸⁴ A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim...*, *op. cit.*, s. 61; Idem, *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej...*, *op. cit.*, s. 61, 63.

⁸⁵ M. Biel-Pająkowska, *Legiony to żołnierska nuta...*, „Nowiny Andrychowskie”, nr 11, s. 12; nazwisko Jana Zielińskiego widnieje na tablicach pamiątkowych na cmentarzu w Andrychowie.

⁸⁶ Cz. Knych, D. Knych, A. Knych, *Romerowie w Małopolsce i na Podkarpaciu. Zapomniany rod niezwykłych ludzi*, Czarna 2016, s. 145-149.

⁸⁷ A. Fryś, T. Putek, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Kto był kim...*, *op. cit.*, s. 56-57.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 81.

⁸⁹ OLB, *Verlustliste*, nr 520 (3. 02. 1917), Wien 1917, s. 8.

⁹⁰ *Ibidem*, nr 189 (7. 06. 1915), Wien 1915, s. 4; nr 357 (14. 01. 1916), Wien 1916, s. 4.

⁹¹ *Ibidem*, nr 538 (17. 03. 1917), Wien 1917, s. 21.

Szymon Schanzer⁹², chorąży Zygmunt Stamberger⁹³ czy kadet Robert Unger⁹⁴. Funkcję oficera rachunkowego w 16 pp Obrony Krajowej pełnił natomiast Nathan Unger⁹⁵.

Na uwagę zasługują również ludzie związani z Andrychowem, którzy podczas I wojny światowej pracowali w służbie medycznej. Jednym z nich był dr Artur Feliks, który pracował w Terenowym Laboratorium Epidemiologicznym nr 5 i razem z innym uczonym, Edmundem Weilem, przyczynił się do udoskonalenia diagnostyki tyfusu plamistego, dokonując we wrześniu 1915 r. w szpitalu w Wadowicach odkrycia reakcji aglutynacji (test Weila-Feliksa)⁹⁶. W szpitalu wojskowym w Andrychowie pracowała natomiast jako sanitariuszka miejscowa nauczycielka Anna Piotrowska, która w sierpniu 1915 r. została odznaczona Srebrnym Krzyżem. Uroczystość, która odbyła się w andrychowskiej szkole, uświetniła obecność c.k. starosty wadowickiego Antoniego Pogłódowskiego i hr. Róży Bobrowskiej⁹⁷. Sanitariuszką-ochotniczką była także Zofia z Drohojowskich, która w 1918 r. poślubiła Rodryga hr. Romera z Inwałdu. W 1916 r. młoda hrabianka za niesienie pomocy rannym żołnierzom została odznaczona Srebrnym Medalem Czerwonego Krzyża z dekoracją wojenną⁹⁸.

Z kolei ks. Stanisław Kotarba, wikariusz parafii św. Macieja w Andrychowie i katecheta w miejscowych szkołach, podczas I wojny światowej został skierowany do pracy jako kapelan w szpitalu wojskowym w Bielsku. Warto zaznaczyć, że ks. Kotarba jeszcze w poprzedniej parafii w Chochołowie dał się poznać jako działacz patriotyczny, organizując tam Drużynę Podhalańską im. Andrusikiewicza – został jej naczelnikiem⁹⁹. Kapelanem wojskowym kolejno na frontach: rosyjskim, serbskim i włoskim był pochodzący z Inwałdu ks. Ignacy Mydlarz. Za swoją służbę został odznaczony m.in. Medalem Czerwonego Krzyża II kl., Krzyżem Wojskowym Karola, Krzyżem Zasługi Wojskowej II kl. i Medalem Zasługi Wojskowej „Signum Laudis”¹⁰⁰.

Po 1918 r. weterani wojenni zrzeszali się w organizacjach: Związku Legionistów Polskich (1918) i Związku Inwalidów Wojennych RP (1919). Dzięki staraniom drugiej z wymienionych organizacji 15.08.1939 r. przy nieistniejącej już kapliczce św. Floriana na

⁹² *Ibidem*, nr 31 (20. 10. 1914), Wien 1914, s. 22.

⁹³ *Ibidem*, nr 148 (24. 03. 1915), Wien 1915, s. 5.

⁹⁴ *Ibidem*, nr 164 (21. 04. 1915), Wien 1915, s. 45.

⁹⁵ *Ibidem*, nr 304 (30. 10. 1915), Wien 1915, s. 6.

⁹⁶ T. Maczuga, *W Wadowicach dokonano przełomu w walce z tyfusem plamistym*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2011, nr 14, s. 231-233.

⁹⁷ ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej, s. 16.

⁹⁸ *Zofia z Drohojowskich Romerowa. Dziennik 1939-1948*, oprac. B. Romer Kukulska, Bielsko-Biała 2017, s. 11.

⁹⁹ IR, Kronika szkoły w Roczynach, kopia rękopisu, s. 51, 55; „Gazeta Podhalańska”, 1913, 8, s. 9, 18, s. 7, 20, s. 4, 8.

¹⁰⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta personalne księży diecezji krakowskiej, Pers. A 564 [Ks. Mydlarz Ignacy], bez pag.

Rynku odsłonięto 2 tablice poświęcone poległym w walkach w latach 1914-1921. Znalazły się na nich nazwiska 89 żołnierzy z Andrychowa, Brzezinki, Inwałdu, Roczyn, Sułkowic, Targanic, Nidku, Wieprza i Głębowic. W czasie II wojny światowej kapliczka została zburzona, tablice natomiast przechowywano na miejscowym cmentarzu. W latach 50. wmurowano je w kamienny obelisk¹⁰¹.

5. Zakończenie

Mimo iż bezpośrednio na terenie Andrychowa i okolicznych miejscowości nie prowadzono podczas I wojny światowej działań zbrojnych, lata 1914-1918 były dla mieszkańców niezwykle trudne. Kobiety i dzieci zajęły miejsca pracy mężczyzn, jako że ci walczyli na wojnie. Brakowało podstawowych produktów jak żywność czy opał, to z kolei prowadziło do licznych epidemii – tyfusu czy grypy hiszpanki, która nawiedziła okolice Andrychowa w drugiej połowie 1918 r. Jak zwracał uwagę autor Kroniki Parafii św. Macieja, trudna sytuacja miała znaczący wpływ na morale ludności. Tuż pod koniec wojny, 5 listopada 1918 r. w mieście doszło do incydentu z udziałem mieszkańców okolicznych wsi, którzy napadli na sklepy żydowskie w Andrychowie. Choć opamiętanie i zwrot zagrabionego mienia przyszły niemal natychmiast, Rada Miejska na wszelki wypadek powołała Straż Miejską, która miała czuwać nad bezpieczeństwem w mieście¹⁰².

Ogłoszenie odzyskania przez Polskę niepodległości przyjęto w Andrychowie z radością i od razu przystąpiono do zażegnania najbardziej palących problemów, jak wysokie bezrobocie czy kwestia aprowizacji (powołano komitet ds. Zwalczania spekulantów, przystąpiono też do Krakowskiej Spółki „Apro wizacja miast”. W 1920 r. mieszkańcy Andrychowa otrzymali pomoc humanitarną z USA – żywność i odzież). W ważniejszych instytucjach i zakładach, w tym w Fabryce Braci Czeczowiczka, przeprowadzono polonizację kadr, w Radzie Miejskiej zasiadły po raz pierwszy kobiety – Otylia Chlebowska i Antonina Prusówna (jako zastępczyni radnych Maria Nowakówna)¹⁰³. Mimo trudnej sytuacji mieszkańcy interesowali się wydarzeniami w kraju, wspierając powstańców śląskich czy

¹⁰¹ A. Fryś, M. Musiał, M. Pytel-Skrzypiec, D. Rusin, *Miejsca pamięci w Gminie Andrychów*, Andrychów 2015, s. 2; A. Fryś, T. Putek, M. Skrzypiec, *O uroczystości w Andrychowie, która mimowolnie stała się końcówką kłamrą Dwudziestolecia Międzywojennego*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2010, nr 13, s.178-191; w 1930 r. w podstawie ołtarzyka w kapliczce św. Floriana wmurowano też tablicę z napisem „Nieznanemu żołnierzowi – Rodacy”.

¹⁰² APA, Kronika Parafii św. Macieja w Andrychowie 1898-1975, s. 18; Archiwum Szkoły w Sułkowicach-Bolęcinnie, Kronika szkoły w Sułkowicach-Bolęcinnie, s. 5; ASP2, Kronika Szkoły Żeńskiej, s. 27; APB-B, MA, op. cit., posiedzenie z dnia 6. 11. 1918, s. 906-907.

¹⁰³

obrońców Lwowa, a także uczestnicząc w świętach państwowych: uchwalenia Konstytucji 3 maja (od 1920) czy rocznicy odzyskania niepodległości (od 1937).

Okres międzywojenny był czasem rozwoju miasta, mimo trudnej sytuacji finansowej, spowodowanej kolejnymi kryzysami ekonomicznymi, tak w Polsce, jak i na świecie. W Andrychowie nastąpił w tym czasie rozwój oświaty, ruchu spółdzielczego, reaktywowano działające przed I wojną światową stowarzyszenia i zakładano nowe, zmodernizowano infrastrukturę oraz komunikację miejską. Pod koniec lat 30. władze Andrychowa podjęły próbę przekształcenia go w miejscowość turystyczną, plany te przerwał jednak wybuch II wojny światowej.

Bibliografia

Źródła

Rękopisy

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Archiwum Narodowe w Krakowie.

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej.

Archiwum Parafii Narodzenia NMP w Inwałdzie.

Archiwum Parafii św. Macieja w Andrychowie.

Archiwum SP nr 2 w Andrychowie.

Archiwum ZSS w Sułkowicach-Bolęcinie.

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie.

Izba Regionalna Ziemi Andrychowskiej.

Zbiory prywatne.

Źródła drukowane

Oberösterreichischen Landesbibliothek, *Verlustliste*, Wien 1914–1917.

Sprawozdanie Kierownictwa Uzupełniającej Szkoły Przemysł. w Andrychowie za rok szkolny 1912/1913, Wadowice 1913.

Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911, Lwów 1911.

Zofia z Drohojowskich Romerowa. Dziennik 1939–1948, oprac. B. Romer Kukulska, Bielsko-Biała 2017.

Prasa

„Gazeta Podhalańska”, 1913.

Opracowania

Książki i artykuły w publikacjach

3 Pułk Piechoty Legjonów: w dwudziestą rocznicę 1914 – 30.IX. –1934, Jarosław 1934.

Biel-Pająkowska M., *Jedną ma się matkę i jedną ojczyznę...*, „Nowiny Andrychowskie”, 1998, nr 11, s. 14-15.

Biel-Pająkowska M., *Legiony to żołnierska nuta...*, „Nowiny Andrychowskie”, nr 11, s. 12.

Biel-Pająkowska M., *Na stos rzucili swój życia los...*, „Kalejdoskop Powiatowy”, 2005, nr 1 (9), s. 19-20.

Biel-Pająkowska M., *Rocznica Golgoty Wschodu*, „Nowiny Andrychowskie”, 2000, nr 4, s. 28.

Biel-Pająkowska M., *Żołnierska śmierć na taljańskim froncie*, „Nowiny Andrychowskie”, 1996, nr 6, s. 8.

Chwalba A., *Wielka Wojna Polaków 1914-1918*, Warszawa 2018.

Fryś A., *Mjr Rudolf Fryszowski – Obrońca Polskiego Wybrzeża z andrychowskim rodowodem*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2010, nr 13, s. 227-237.

Fryś A., *Moje przemyślenia w setną rocznicę wybuchu Wielkiej Wojny*, „Nowiny Andrychowskie”, 2014, nr 7, s. 40.

Fryś A., *O Andrychowskiej Tarczy Legionów*, „Nowiny Andrychowskie”, 2013, nr 6, s. 42-43.

Fryś A., Putek T., Skrzypiec M., *O uroczystości w Andrychowie, która mimowolnie stała się końcową klamrą Dwudziestolecia Międzywojennego*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2010, nr 13, s.178-191.

Cisek M., *W kąciku czy na froncie? Kęty wokół legendy legionowej*, Kęty 2013.

Dzieje i rozwój Szkoły Podstawowej nr 1 im. T. Kościuszki w Andrychowie 1791-2001, red. J. Stawarz, Andrychów 2001.

Fryś A., Putek T., Pytel-Skrzypiec M., Rusin D., *Kto był kim w Andrychowie*, Andrychów 2017.

Fryś A., Musiał M., Pytel-Skrzypiec M., Rusin D., *Miejsca pamięci w Gminie Andrychów*, Andrychów 2015.

Garlicki A., *ROK 1918 – tradycje i oczekiwania*, Warszawa 1978.

Hajewski W., *Zarys historii pracy niepodległościowej powiatu wadowickiego*, Wadowice 1937.

- Herzog J., *Krzyż Niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach*, Kraków 2001.
- Jaśkiewicz B., Zdrada J., *Męciński Józef Gabriel*, PSB, t. 20, Warszawa - Kraków 1975, s. 496-497.
- Józef Herzog. *Żołnierz Niepodległości. Wspomnienia i dokumenty*, oprac. P. Wywiół, Kraków 2010.
- Koneczny F., *Oświęcimskie niemieckie czy też Cieszyńskie polskie*, Kraków 1917.
- Koźbiał K., *Kolumny i tarcze legionów polskich. Przykład Wadowic i okolicznych miast, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”*, 2001, nr 6, s. 21-32.
- Knych Cz., Knych D., Knych A., *Romerowie w Małopolsce i na Podkarpaciu. Zapomniany rod niezwykłych ludzi*, Czarna 2016.
- Kudas F., *Z dziejów OSP w Andrychowie*, maszynopis.
- Kukiel M., *Dzieje Polski porozbiorowe (1795-1921)*, Londyn 1993.
- Maczuga T., *W Wadowicach dokonano przełomu w walce z tyfusem plamistym*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 2011, nr 14, s. 231-233.
- Nowak J. T., *Tarcze Legionowe 1915–1917 r. w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 1983, nr 10, s. 55-82.
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991.
- Putek T., Pytel-Skrzypiec M., Rusin D., Fryś A., *Drogi mieszkańców ziemi andrychowskiej do niepodległości*, Andrychów 2018.
- Wywiół P., *Bracia Herzogowie. Żołnierze Niepodległości*, Kraków 2014.
- Zwoliński A., *Miasto Ankwiczow. Z dziejów Andrychowa*, Kraków 1993.

Inne

- Małysa A., *Legiony na ziemi andrychowskiej w 1915 r.*, odczyt wygłoszony w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Andrychowie dnia 9. 04. 2018.
- Wykaz legionistów polskich 1914-1918, [online], [dostęp: 20 V 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.wykaz.muzeumpilsudski.pl>.

Summary

Andrychów during the Great War.

The century or regaining independence in 1918-2018

During the World War I, Andrychow was near the front-line zone and no military operations were conducted here. Nevertheless, the inhabitants suffered from many inconvenience: there was a shortage of food and fuel, in factories (including Czechowiczka Brothers Factory) there were no hands to work, the schools did not function periodically (from September 1914 to August 1915 there was a hospital for infectious patients in the school building). The City Council tried to solve the problems of food supply, watching at the same time the situation on the war fronts, as well as the changes taking place in Austro-Hungary.

The difficult war time situation did not affect the patriotic attitude of the inhabitants, who joined the Polish Legions in large numbers. At the beginning of 1915, legionaries who were going to rest in Kęty, were taken with a big enthusiasm in Andrychów. In 1917, a celebratory unveiling of Polish Legion Shield was made in the city. This initiative was aimed at fundraising for legionaries and their families. On the 29.10.1918 four soldiers of the Legions: Józef Herzog, Adam Myjak, Władysław Pająk and Tomasz Płonka disarmed the Austro-Hungarian military police station in Andrychów. The city was within the borders of the reborn Polish state. The soldiers from Andrychów, who fought both in the Austro-Hungarian army and in the Polish Legions, had a lot of merit in it.

Keywords: Andrychów, World War I, Great War, Austro-Hungarian army, Polish Legions, regaining independence